

משיקוליו של מהדיר תגובה למאמרו של הרב ד"ר דרור פיקסלר ד"ר זהר עמר

קראתי את סקירתו של הרב ד"ר דרור פיקסלר ל'מחברת של צמחי המשנה של הרב יוסף קאפח' ושמחתי שהכותב המכובד מצא טעם ועניין להתייחס לפירסום זה. סקירתו מתחלקת למעשה לשני חלקים: הראשון דברי ביקורת על בני משפחת קאפח ועל המהדיר לעצם פירסומה של מחברת הצמחים במתכונת הנוכחית, והשני סקירה על צמחי המשנה של הרמב"ם למסכת פאה.

אני מודה למערכת על ההזדמנות שניתנה לי להסביר מה היה השיקול להוציא לאור את טיוטת חיבורו של צמחי המשנה על פי פירושו של מהרי"ק ולא פירוש 'מושלם'. אולם ראשית אתייחס לעובדות.

א. אכן מהרי"ק ופרופ' יהודה פליקס נועדו ביניהם ואף שיתפו פעולה, למשל בנושא שימור מסורת אכילת הפסיון,¹ אך בעניין זיהוי צמחי המשנה היו מעט חלוקים, כפי שגילו דעתם בפני אנשים רבים. אני מוצא סתירה בכך ששני תלמידי חכמים המוקירים זה את זה נפגשים ביניהם מחד וחלוקים מעט בדיעותיהם מאידך.

ב. אין זה נכון שמהרי"ק ויתר על האפשרות להוציא לאור את חיבורו על צמחי הרמב"ם לאחר שהקדימו בכך פליקס. ההיפך, בערוב ימיו הוא ביקש מבני משפחתו להוציאו לאור. לצורך מטרה זו הפקיד חיבור זה בידיהם, וכך התאפשר לי לעיין בו. מדובר למעשה בקובץ של כרטיסיות קטנות שאינן מכילות מידע מפורט, ולהן נילוותה רשימת איורים שביקש להוסיף לחיבורו. עיון בכרטיסיות אלה מגלה שאין בהן מידע משמעותי נוסף למה שכתב בטיוטות הראשונות ולהערותיו בפירוש המשנה להרמב"ם. חלק מהערכים הוא טרם השלים לכתוב, ועדיין נותרה מלאכה של בדיקה ועריכה.² למעשה החיבור היחיד שנותר בשלמותו הוא 'מחברת הצמחים'.³ אמנם נכון שמהרי"ק חזר בו מכמה מזיהוייו מאוחר יותר, אך המעיין בקובץ שערכת יוכל לעמוד על מהדורה קמא לעומת מהדורה בתרא, ובכך השלמתי את הדברים לאור דרכו של המחבר, כפי שהמבקר למעשה ביקש.

1 ראו מאמרי בספר זכרון לרב יוסף בן דוד קאפח, ד' עמר וח' סרי (עורכים), רמת-גן תשס"א, עמ' 71, הערה 11.

2 מחברת הצמחים, עמ' 15.

3 וכן שתי טיוטות קצרות עם מספר ערכים מועט, שהמידע שלהן הוטמע בחוברת.

לאור זאת צריך לשאול, כלום כדאי היה לגנוז את הדברים ולמנוע מחוג לומדי התורה להתוודע לדרכו הייחודית של מהרי"ק בפירוש צמחי המשנה? העובדה שמחברת הצמחים התקבלה באהדה ובהתלהבות בקהל הרחב, ובישיבות אחדות הפכה לספר עזר הנילוה לכתביו של הרמב"ם, מעידה על הצורך והחשיבות שבה.

ג. היבט אחר שאני רוצה להתייחס אליו הוא ההבחנה בין 'מחברת צמחי המשנה של הרב יוסף קאפח' ובין 'צמחי המשנה של הרמב"ם' המופיעה בכותרת של פיקסלר - ואין לכרוך ביניהם. נמנעתי באופן מכוון לכנות את המחברת בשם 'צמחי המשנה של הרמב"ם', מפני שמדובר בשם מחייב הדורש שיטת מחקר ועריכה שונים ומעמיקים. המטרה הייתה כאמור להציג את שיטתו של מהרי"ק, שלפי עניות דעתי פעמים אחדות אינה מכוונת לזיהוי של הרמב"ם.⁴ כאיש מחקר סברתי שמחובתי לציין את הדברים מפורשות, ושמחתי שבני משפחת קאפח שהחוכרת יצאה בהוצאתם לא ראו בכך טעם לפגם. מהרי"ק בגדלותו ובענותנותו, כהרמב"ם, לא חשש בחייו לשנות דעתו כאשר התבררו לפניו עובדות חדשות,⁵ ואנו מקווים שברוח זאת פעלנו בההדרת מחברת הצמחים לאחר מותו. אמנם לא זכיתי להימנות עם תלמידיו של מהרי"ק,⁶ אך אני מקווה שבכל זאת תרמתי במעט להאדרת פועלו.

ביקורת משמעותית לעצם מלאכת ההדרה של מחברת הצמחים לא מצא הכותב. אכן במספר פעמים בודדות לא הובאו כל המובאות שמהרי"ק מבאר, כמו למשל בערך 'חדל'. השיקול המנחה הוא בחירת המובאה המעניקה לקורא את מירב המידע הרלוונטי לזיהוי הצמח ושימושיו. המובאה מפאה ג, ב, אינה מוסיפה מידע חדש, וחבל להטריח את הקורא בדקדוקי נוסח מיותרים. אין גם כל הצדקה ואמת בטענה הקנטרנית על ריבוי ה'חללים' בחוברת.

ד. החלק השני בסקירתו של פיקסלר עוסק כאמור בצמחי המשנה ממסכת פאה על פי הרמב"ם. מאחר שאיני רואה בה כל קשר למחברת הצמחים של מהרי"ק, לא אתייחס אליה בהרחבה. רק אציין שמי שמתיימר לעסוק בזיהוי מדעי של צמחי הרמב"ם צריך להביא גם את המינוח הלטיני ומקבילות וסינונים מהלקסיקוגרפיה הבוטאנית והרפואית

4 פעמים שמהרי"ק ציין זאת במפורש ופעמים שהוא העדיף את המסורת הפרשנית של יהודי תימן. ראו מחברת הצמחים, עמ' 21, 25-26.

5 כדוגמה נציין את תיאור הארבה שהביא מהרי"ק בספרו הליכות תימן (תשמ"ז, עמ' 218), ושם מנה כמה מינים טהורים הנבדלים ביניהם בגוניהם. והנה כאשר למדנו היטב את הסוגייה, הבאנו לפנינו את ארבעת ה'מינים' השונים שתיאר, והראינו שלמעשה מדובר במין אחד (ארבה במדבר) והגוונים השונים מאפיינים את השלבים השונים בהתפתחות השלב הבוגר. ראו הרב חננאל סרי וזהר עמר, 'כשרותו של הארבה', תחומין יז (תשנ"ט), עמ' 292 - 293. מהרי"ק בחן את הפרטים השונים של החגבים והסכים לכך.

6 ראו ספר הזכרון [לעיל הערה 1], עמ' 68, ולא כפי שפיקסלר כותב בביקורתו בהערה 10.

הערבית שנכתבה בימיו (ולא מתרגומים); וצריך גם לצטט מאמרים רלוונטים בנושא ובראש ובראשונה להכיר היטב את הצמחים ושימושיהם. כך למשל פירות האוג (סמאק אינם נאכלים כפי שכתב פיקסלר,⁷ אך משמשים כתבלין, ואילו את צבע הכופר (תנא מפיקים מהעלים ולא מהשורשים).

7 ראו בהרחבה, ז' עמר, 'אוג הבורסקאים בעת העתיקה', ישראל – עם וארץ, ז-ח (תש"ן-תשנ"ג), עמ' 98-